

prof. dr hab. inż. arch. Elżbieta Trocka-Leszczynska^{1*)}
dr inż. arch. Elżbieta Rdzawska-Augustin²⁾

Ochrona drewnianych domów przysłupowych na terenie województwa dolnośląskiego

The preservation of upper Lusatian houses in the region of Lower Silesia

DOI: 10.15199/33.2015.11.49

(Artykuł przeglądowy)

Streszczenie. Łużyckie domy drewniane, o konstrukcji przysłupowej, występują na styku Polski, Czech i Niemiec, tj. na obszarze dawnych Górnych Łużyc. Budynki te wznoszone do II wojny światowej, obecnie, pozbawione środków na ich remonty i modernizacje, w większości przypadków są w złym stanie technicznym. Ich ratowanie jest możliwe przez modernizację oraz adaptację do nowych funkcji. Celem artykułu jest pokazanie pogarszającego się stanu technicznego tego typu obiektów oraz prób ich ratowania przez odpowiednio prowadzone remonty i adaptacje.

Słowa kluczowe: łużyckie domy przysłupowe, ochrona.

Abstract. Lusatian wooden houses (germ. Umgebinde) occur at the junction of the Polish, Czech Republic and Germany, which is the old region of Upper Lusatia. This kind of houses were built until II World War and today most of them are in poor condition as their owners do not have funds to ensure their reparation or modernization. Their future could be secured by appropriate regeneration schemes in order to introduce a new function. The purpose of this paper is to discuss the progress of decline Lusatian houses, as well as presenting adequate preservation through successful repair and regeneration.

Keywords: Lusatian wooden house, preservation.

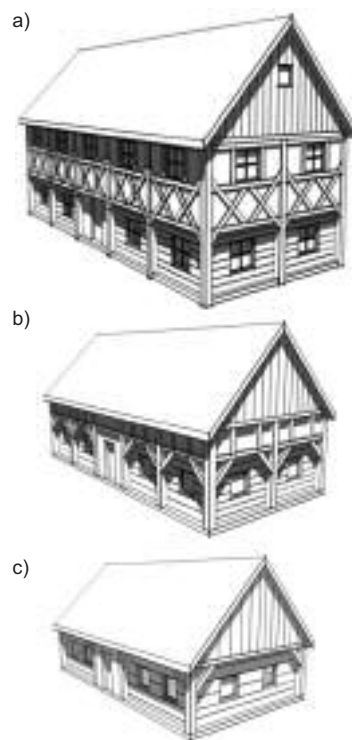
Unikatowy typ budownictwa drewnianego, zwanego przysłupowym lub łużyckim (niem. *Umgebinde*), występuje obecnie na styku trzech państw (dawne Górne Łużyce): w Polsce – w południowo-zachodniej części województwa dolnośląskiego, w Północnych Czechach – w części zachodniej Sudetów Czeskich i w Łużyckich Horach, aż po Liberec oraz w Niemczech – we wschodniej części Saksonii aż po Drezno. Po stronie polskiej domy przysłupowe występują najliczniej w zachodniej części województwa dolnośląskiego od Nysy Łużyckiej, przez Sudety Zachodnie (okolice Bolesławca, Jeleniej Góry, Lubania Śląskiego, Lwówka Śląskiego i Zgorzelca), Sudety Środkowe po Wschodnie [1].

Konstrukcje przysłupowe

Konstrukcja przysłupowa, która powstała na terenie Górnych Łużyc, należy do najciekawszych osiągnięć dawnej sztuki ciesielskiej, w której połączono wszystkie znane typy konstrukcji drewnianych (słupowe, szkieletowe i wieńcowe). Jest to drewniany system nośny budynku, w którym wrażliwy na wyboczenie i ściskanie zrąb budynku (ściany wieńcowe) jest otoczony niezależną konstrukcją słupową podtrzymującą szkieletową ścianę kolan-

kową bądź ścianę piętra i konstrukcję dachu. Powstało kilka hipotez dotyczących powstania tej konstrukcji: jedna z nich mówi, że słupy stosowano po to, aby odciążać konstrukcję wieńcową. Druga zakłada, że ponad izbą o ścianach wieńcowych wznoszono niezależną konstrukcję budynku, z odrębnym stropem, po to aby niszczące drgania z krosien tkackich nie były przenoszone na resztę konstrukcji domu (krosna montowane były bezpośrednio do belek stropu), co wynikało z saksońskich przepisów budowlanych z 1560 r. Domy przysłupowe można podzielić na parterowe, ze ścianką kolanową i piętrowe (rysunek [2]).

Na terenie północnych Czech występują też domy w konstrukcji przysłupowej, w których na parterze i na piętrze znajduje się konstrukcja wieńcowa (fotografia 1). Istnieje też podział na domy o konstrukcji przysłupowej wiejskie i miejskie. Analizując rozplanowanie wnętrza typowego domu wiejskiego, można stwierdzić, że najczęściej jest to budynek piętrowy, wielofunkcyjny. W parterze można wyróżnić dwie główne części: mieszkalną (warsztaty tkackie) i gospodarczą. W większości przypadków ściany parteru w częściach mieszkalnych wzniesione były w konstrukcji wieńcовой. Część mieszkalna oddzielona została od gospodarczej szeroką murowaną sienią, w której znajdowały się, oprócz komina (pieca piekarskiego, czarnej kuchni), schody – prowadzące do sklepionej piwnicy i na piętro. Pomieszczenia gospodarcze zwykle były murowane z cegły lub kamie-

Modele domów przysłupowych (niem. Umgebinde): a) piętrowy, z dwiema izbami wieńcowymi w parterze, otoczonymi słupami, które łączą się z kratownicą ściany piętra (niem. Geschossbau); b) ze ścianką kolanową; c) parterowy

[Rys. E. Rdzawska-Augustin]

Models of upper Lusatian house (germ. Umgebinde): a) – two-storey (with double timber room on the first floor (germ. Geschossbau); b) one and a half-storey house; c) one-storey house

[Fig. E. Rdzawska-Augustin]

¹⁾ Politechnika Wroclawska, Wydział Architektury

²⁾ Politechnika Śląska, Wydział Architektury

^{*}) Autor do korespondencji: e-mail: elzbieta.trocka-leszczynska@pwr.edu.pl

Fot. 1. Dom przysłupowy we wsi Waltersdorf w Czechach (a) z ścianą wieńcową na piętrze podpartą słupami (b) (czes. Podstavkový Dum): [Fot. E. Trocka-Leszczyńska]
 Photo 1. Upper Lusatian house in Czech Republic (a) with timber walls on the first floor supported by wooden pillar (b) (Czech.: Podstavkový Dum) – in the village of Waltersdorf

nia, przesklepione kolebką lub sklepieniem żaglastym, a ściany piętra i szczyty domów oszalowane deskami lub łupkiem, który układano w różnokolorowe wzory, najczęściej geometryczne (fotografia 2) [3].

Cechą charakterystyczną architektury tych budynków, obok czarno-białego rysunku szkieletu i wypełnienia pól, było ozdobne wejście w formie barokowego portalu (z inicjałami właściciela i datą powstania obiektu), wykonanego z piaskowca, z drzwiami flankowanymi dwoma małymi okienkami z ozdobnymi kratami.

Dachy domów przysłupowych były dwuspadowe, niekiedy z naczółkami lub mansardowe. Na poddaszach często suszone były farbowane włókna lub surowce wykorzystywane do dalszej przeróbki, stąd pojawiające się w połaciach doświetlające okna typu „wole oko” lub charakterystyczne, wąskie, długie świetliki biegnące wzdłuż połaci dachu, z niemieckiego zwane „oknami szczupakowymi” (niem. Hechtfenster) [4]. Domy miejskie natomiast nie miały murewanej części gospodarczej. Zamiast niej występowała druga drewniana izba tkacka. W bogatszych domach, tzw. faktorów tkackich, w jednej izbie warsztatowej mieściło się nawet do trzech warsztatów tkackich. W tym wypadku zastosowanie niezależnego stropu i odrębnej konstrukcji budynku miało praktyczne uzasadnienie.

Fot. 2. Dom miejski w Bogatyni [Fot. E. Trocka-Leszczyńska]
 Photo 2. Town house in Bogatynia

Przekształcenia domów przysłupowych w latach 1999 – 2010

Większość budynków, w związku ze zmianą właścicieli po 1945 r. i koniecznością ich przystosowania do nowych funkcji, ulegała samowolnej przebudowie, w trakcie której zniszczono oryginalne elementy drewnianych konstrukcji. Natomiast wiele budynków, zamieszkałych przez ubogich właścicieli, pozbawionych środków na konserwację i remonty – popada w ruinę. Sytuacja ta zmienia się w związku z powstaniem międzynarodowej inicjatywy i ochrony tych obiektów rozwijanej na terenie Niemiec, Czech i Polski, w ramach utworzonej tzw. Krainy Domów Przysłupowych (niem. Umgebundeland). Coraz liczniej pojawiają się przykłady pozytywne, które należałoby upowszechniać, pokazując je jako wzorce poprawnego zachowania tego typu obiektów.

Na podstawie inwentaryzacji fotograficznych przeprowadzonych w latach 90. XX w. (W latach 1998 – 1999 Elżbieta Rdzawska-Augustin, w ramach pracy doktorskiej przeprowadziła badania inwentaryzacyjne na terenie mikroregionu zgorzeleckiego) [5] i w 2010 r. (Marek Karłowski i Andrzej Jarczewski w 2010 r. przeprowadzili inwentaryzację fotograficzną obiektów przysłupowych na terenie województwa dolnośląskiego) można dokonać porównania stanu budynków przysłupowych i określić stopień ich przekształceń (materiały zostały udostępnione dzięki uprzejmości Stowarzyszenia Południowo-Zachodnie Forum Samorządu Terytorialnego „Pogranicze”. Autorem zdjęć z 2010 r. jest Andrzej Jarczewski). Wybrano przykłady, w których w różnym stopniu nastąpiło zniszczenie cech oryginalnych (przypadek 1, 2 i 3), a także gdzie zachowały się oryginalne detale (przypadek 4) i które uległy całkowitemu zniszczeniu (przypadek 5).

Przypadek 1. Piętrowy dom przysłupowy typu miejskiego – Bogatynia, ul. Kościuszki nr 118 (fotografia 3) Obiekt ten uległ wielu transformacjom – zwłaszcza ściany parteru, które uzyskały obcy budynkom przysłupowym detal architektoniczny. Ściana szczytowa w parterze, o konstrukcji przysłupowej, a także jedno z okien zostały zamurowane, co spowodowało zaburzenie symetrii obowiązującej w tradycyjnych rozwiązaniach. W ścianie kalenicowej dokonano również drastycznych zmian, gdyż drewniane słupy konstrukcji przysłupowej zostały podcięte do połowy wysokości, pomalowane w „ozdobne” paski i zastąpione

Fot. 3. Piętrowy dom przysłupowy typu miejskiego – Bogatynia, ul. Kościuszki nr 118; widok z 2010 r. [Fot. A. Jarczewski]
 Photo 3. A typical upper Lusatian two-storey townhouse in Bogatynia, Kościuszki street 27, view: side photograph from 2010

cegłanym murkiem. W krótkim czasie reszta konstrukcji ulegnie zniszczeniu. Tradycyjne okna zastąpiono typowymi, które odbiegają formą i rodzajem od dawnych podziałów. Widoczne są także znaczne ubytki w wypełnieniu pól rygla, które należałoby uzupełnić. Jest to przykład niefrasobliwego remontowania budynku, bez jakiegokolwiek znajomości tradycji.

Przypadek 2. Piętrowy dom przysłupowy typu wiejskiego – Grabiszyce Górne nr 27. Bryła budynku nie uległa zmianie, ale została zniszczona oryginalna drewniana konstrukcja ściany szczytowej. Inne zniszczenia pochodzą sprzed 1999 r., kiedy rozpoczęto zamurowywanie uszkodzonych ścian wieńcowych i elementów drewnianych przęsła konstrukcji przysłupowej. W 2010 r., po kolejnych remontach, ze ściany szczytowej zniknęły elementy drewnianej konstrukcji. Po 2010 r. oszalowano deskami także, dawniej ryglowy, szczyt i zmieniono kolorystykę parteru na różową (fotografia 4).

Przypadek 3. Piętrowy dom przysłupowy typu wiejskiego – Radzimów nr 10. Ten obiekt jest przykładem, w jaki sposób można zniszczyć obiekt pokryty prawie całkowicie łupkiem. Łupek ten został usunięty ze

Fot. 4. Piętrowy dom przysłupowy typu wiejskiego – Grabiszyce Górne nr 27, widok: a) z 1999 r. [Fot. E. Rdzawska-Augustin]; b) z 2010 r. [Fot. A. Jarczewski]
Photo 4. A typical upper Lusatian two-storey rural house in Grabiszyce Górne nr 27, view: a) from 1999; b) from 2010

ścian piętra, następnie w odsłoniętej konstrukcji szkieletowej zamurowano okna. Została także zamurowana ściana parteru. Z dawnego obiektu pozostała jedynie bryła ogołocona z ozdobnego detalu, symetrii elementów szczytu i konstrukcji drewnianej. Unikatowa dekoracja elewacji została bezpowrotnie zniszczona, gdyż zabrakło nadzoru budowlanego i konserwatorskiego, a przede wszystkim wiedzy o remontach konstrukcji przysłupowych (fotografia 5).

Fot. 5. Piętrowy dom przysłupowy typu wiejskiego – Radzimów nr 10, widok: a) z 1999 r. [Fot. E. Rdzawska-Augustin]; b) z 2010 r. [Fot. A. Jarczewski]
Photo 5. A typical upper Lusatian two-storey rural house in Radzimów nr 10, view: a) from 1999; b) from 2010

Przypadek 4. Piętrowy dom przysłupowy typu wiejskiego – Opolno-Zdrój, ul. Kasztanowa nr 1. Budynek pozostał w niezmięnionej formie. Widoczny jest oryginalny rysunek konstrukcji szkieletowej i przysłupowej. Jedyne na ścianie szczytowej pojawiły się pnącza zasłaniające konstrukcję (fotografia 6). W tym obiekcie nie są widoczne żadne działania remontowe. Budynek jest dobrze zachowany, ale ze względu na wiek wymaga remontu i z pewnością unowocześnienia infrastruktury.

Fot. 6. Piętrowy dom przysłupowy typu wiejskiego – Opolno-Zdrój, ul. Kasztanowa nr 1; widok z 2010 r. [Fot. A. Jarczewski]
Photo 6. A typical upper Lusatian two-storey rural house in Opolno-Zdrój, Kasztanowa street 27, view from 2010

Przypadek 5. Piętrowy dom przysłupowy typu wiejskiego – Wyszków nr 14. Budynek, w wyniku braku konserwacji i remontu, uległ całkowitemu zniszczeniu i w zasadzie już nie istnieje (fotografia 7). Wynika to z zaniedbań i braku ochrony tego typu obiektów, dlatego konieczne jest podjęcie działań mających na celu ratowanie budynków przysłupowych. Możliwe są różne działania – ochrona konserwatorska, nadzory konserwatorskie, a także przenoszenie obiektów w nowe miejsca (tzw. translokacja), np. na początku XX w. przeniesiono budynek z Wigancic, dawny Dom Kołodzieja, do Zgorzelca, wiernie odtwarzając jego elementy konstrukcyjne i detal.

Podsumowanie

Domy przysłupowe już pod koniec XIX w. były poddawane renowacji – szalowano je deskami bądź łupkiem. W okresie międzywojennym w poradnikach wskazywano, jak remontować tego typu obiekty, aby zachować oryginalny rysunek konstrukcji drewnianej, w jaki sposób wymieniać okna, aby doświetlać wnętrza, ale nie zatracać charakteru dawnych okien, a także, jak remontować konstrukcje drewniane, czy wypieścić na nowo pola rygla. Z roku na rok stan techniczny domów przysłupowych pogarsza się. Obiekty zaniedbane coraz bardziej podupadają, inne poddane nieodpowiednim zabiegom remontowym tracą swoje walory historyczne i architektoniczne.

Fot. 7. Piętrowy dom przysłupowy typu wiejskiego – Wyszków nr 14, widok: a) z 1999 r. [Fot. E. Rdzawska-Augustin]; b) z 2010 r. [Fot. A. Jarczewski]
Photo 7. A typical upper Lusatian two-storey rural house in Wyszków nr 14, view: a) from 1999; b) from 2010

Przedstawione przykłady pokazują, że konieczne jest prowadzenie remontów zgodnie ze sztuką wznoszenia tego typu obiektów, z zastosowaniem właściwych materiałów budowlanych, objęcie wartościowych obiektów przysłupowych ochroną konserwatorską, prowadzenie remontów pod nadzorem służb budowlanych i konserwatorskich, uświadomienie właścicielom wartości historycznej i artystycznej tego typu obiektów oraz uczenie właścicieli mieszkań w tego typu domach i dbania o nie zgodnie z tradycją.

Literatura

- [1] Trocka-Leszczyńska E. Umgebindehäuser in Niederschlesien. [W:] Umgebinde. Eine Einzigartige Bauweise im Dreiländereck Deutschland-Polen-Tschechien, Die Blauen Bücher, Königstein im Taunus [b.d.], s. 148 – 156.
- [2] Franke H., Ostgermanische Holzbaukultur und ihre Bedeutung für ds deutsche Siedlungswerk, Korn, Breslau 1936, s. 36 – 39.
- [3] Trocka-Leszczyńska E., Wiejska zabudowa mieszkaniowa w rejonie sudeckim. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1995, s. 140 – 155.
- [4] Rdzawska E., Das Umgebindehaus östlich der Neiße, [W:] Umgebinde. Eine Einzigartige Bauweise im Dreiländereck Deutschland-Polen-Tschechien, Die Blauen Bücher, Königstein im Taunus [b. d.], s. 157 – 160.
- [5] Rdzawska E., Architektura przysłupowa Wschodnich Łużyc jako przedmiot ochrony konserwatorskiej – adaptacja zabytkowych obiektów dla współczesnych potrzeb użytkowych, Praca doktorska, Gliwice 2001.

Przyjęto do druku: 07.09.2015 r.